

Marek Bankowicz

DEKADA NIEŁATWEJ WOLNOŚCI: PRZEMIANY POLITYCZNE W CZECHACH I NA SŁOWACJI W LATACH 1989-1999

I

Wydarzenia listopada 1989 r., które przeszły do historii pod nazwą „aksamitnej rewolucji”, stanowią bez wątpienia jeden z najbardziej znaczących punktów zwrotnych w historii Czechosłowacji¹. Doprowadziły one mianowicie do upadku istniejącego w tym kraju przez 41 lat systemu komunistycznego, charakteryzującego się zawsze – z wyjątkiem krótkiego okresu „praskiej wiosny” 1968 r. – dużym stopniem ortodoksyjności ideologicznej i polityczną represyjnością. Tym samym, w wyniku „aksamitnej rewolucji” Czechosłowacja, niejako spóźniona w stosunku do swych sąsiadów na drodze fundamentalnych przeobrażeń ustrojowych, dołączyła do grona nowych demokracji środkowoeuropejskich. Entuzjazmujący się dokonaną transformacją systemową, której skala i sposób przeprowadzenia przyciągnęły uwagę całego niemal świata, Czesi i Słowacy lubili powtarzać – oczywiście z pewną dozą założonej przesady – że Polska do obalenia komunizmu potrzebowała 10 lat, Węgry 10 miesięcy, NRD 10 tygodni, a Czechosłowacja 10 dni².

¹ Czytelnik zainteresowany szczegółową analizą wydarzeń „aksamitnej rewolucji” 1989 r. może sięgnąć do następujących książek: J.F.N. Bradley, *Czechoslovakia's Velvet Revolution. A Political Analysis*, New York 1992, s. 66-105; J. de Candole, *Czechoslovakia. Too Velvet a Revolution?*, London 1991, s. 9-11; M. Bankowicz, *Czechoslovakia: From Masaryk to Havel*, [w:] S. Berglund, J.A. Dellenbrant (eds.), *The New Democracies in Eastern Europe*, London-Aldershot 1994, s. 156-159; M. Szczepaniak, S. Zyborowicz, *Przebudowa ustroju politycznego na Węgrzech i w Czechosłowacji*, Poznań 1995, s. 53-56 i E. Centkowska, *Jesień Ludów '89. Kalendarium wydarzeń*, Warszawa 1992, s. 41-48.

² Według niektórych źródeł autorem tego żartobliwego stwierdzenia, które potem upowszechniło się w Czechosłowacji był brytyjski historyk Timothy Garton Ash. Zob. J.F.N. Bradley, op. cit., s. 105.

Symbolicznym ukoronowaniem „aksamitnej rewolucji” i jej logiczną kontynuacją był wybór 29 grudnia 1989 r. nieformalnego lidera antykomunistycznej opozycji Vaclava Havla na prezydenta Czechosłowacji, który jednomyślnie przeprowadziło stare jeszcze (tj. komunistyczne) Zgromadzenie Federalne. Równocześnie stanowisko przewodniczącego parlamentu powierzono reformatorskiemu przywódcy „praskiej wiosny” 1968 r. Aleksandrowi Dubczekowi. Zmian personalnych w obrębie rządu i struktur władzy wykonawczej dokonywano stopniowo i metodami ewolucyjnymi.

Pierwsze konkurencyjne i pluralistyczne wybory do Zgromadzenia Federalnego odbyły się 8-9 czerwca 1990 r. przy frekwencji 96% uprawnionych do głosowania. Wyniki tych wyborów były zgodne z oczekiwaniami i potwierdziły aprobatę zdecydowanej większości Czechów i Słowaków dla przyjętego w kraju po 1989 r. kierunku rozwoju politycznego i społecznego. Na pierwszym miejscu uplasowała się koalicja czeskiego Forum Obywatelskiego (Občanské Forum – OF) i słowackiego Społeczeństwa Przeciw Przemocy (Veřejnost Proti Nasili – VPN). Te spontanicznie powstałe w dniach „aksamitnej rewolucji” ruchy obywatelskie były zdominowane przez dawnych dysydentów, stając się liderami dokonujących się w Czechosłowacji przemian politycznych. W wyborach czerwcowych 1990 r. oba ugrupowania zapewniły sobie absolutną większość miejsc tak w całym Zgromadzeniu Federalnym, jak i w dwóch jego izbach składowych, tj. W Izbie Ludu i Izbie Narodów³.

Zwycięstwo wyborcze OF i VPN stworzyło dogodne warunki dla kontynuacji przeobrażeń zapoczątkowanych przez „aksamitną rewolucję”. 27 czerwca 1990 r. Dubczek został znów wybrany na przewodniczącego Zgromadzenia Federalnego. Fotel premiera przypadł ponownie Marianowi Čzalfie, który jakkolwiek wywodził się ze starego (komunistycznego) układu politycznego, to jednak stojąc na czele gabinetu spisywał się bez zarzutu i gwarantował spokojny tok przeobrażeń systemowych. Niezwykle wpływową postacią w rządzie federalnym szybko stał się reprezentujący OF Vaclav Klaus, który objął ministerstwo finansów. 5 lipca 1990 r. parlament po raz drugi wybrał Havla na prezydenta Czechosłowacji. Tym razem głosowało na niego 234 posłów, a 50 było przeciw. Taki wynik głosowania i odejście od jednomyślności wybrany prezydent uznał za wyraz istnienia w kraju autentycznej demokracji i w charakterystyczny dla siebie sposób stwierdził: „Nie czułbym się dobrze, gdybym był wybierany jednomyślnie, jak mój poprzednik”⁴. Tym poprzednikiem był, oczywiście, długoletni przywódca komunistycznej Czechosłowacji Gustav Husak.

Trzeba dodać, iż równolegle z wyborami federalnymi w czerwcu 1990 r. odbyły się wybory do parlamentów republikańskich, tj. do Czeskiej Rady Narodowej i Sło-

³ Wyniki wyborów z 1990 r. za „Lidové Noviny”, 10 VI 1990.

⁴ Cyt. za J. Pehe, *The New Federal Assembly: The Balance Sheet after One Month*, „Report on Eastern Europe”, 17 VIII 1990, s. 8.

wackiej Rady Narodowej. Przedstawiciel OF Petr Pithart został premierem rządu Republiki Czeskiej. Natomiast na Słowacji VPN nie udało się osiągnąć bezwzględnej większości mandatów w 150-osobowej Słowackiej Radzie Narodowej. Zapewniło sobie ono tam tylko 48 miejsc i musiało wejść w koalicję z Ruchem Chrześcijańsko-Demokratycznym (31 miejsc). Funkcję premiera Republiki Słowackiej objął Vladimír Mečiar z VPN.

II

Poziom akceptacji społecznej dla wewnątrzpolitycznych zmian systemowych był wśród Czechów i Słowaków niezwykle wysoki. Demokratyczna Czechosłowacja szybko znalazła dla siebie pełnoprawne miejsce w polityce międzynarodowej. Nic nie zapowiadało, że jednym ze skutków przeprowadzonej w 1989 r. transformacji może być uruchomienie procesów, które podadzą w wątpliwość sam sens istnienia Czechosłowacji jako wspólnego państwa Czechów i Słowaków.

Pierwszym sygnałem konfliktu między Czechami i Słowakami była rozgrywająca się już w marcu 1990 r. tzw. „wojna o myślник”. Chodziło tu o kontrowersje związane z ustaleniem oficjalnej nazwy państwowej pokomunistycznej Czechosłowacji. Wedle czeskich propozycji nazwa państwa winna brzmieć: Republika Czechosłowacka, co nawiązywałoby do dawnych dobrych tradycji międzywojennej Masarykowskiej Czechosłowacji. Słowacy ze swej strony proponowali inną nazwę – Federacja Czechy-Słowacja. Tym samym rozpoczęła się wyjątkowo zacięta rywalizacja dwóch narodów o nazwę państwa. Na 30 marca 1990 r. wyznaczono debatę w Zgromadzeniu Federalnym na temat nazwy państwa. Powszechna zgoda dotyczyła jedynie wycofania z tej nazwy słowa „socjalistyczna”. Gdy upadły wyjściowe propozycje strony czeskiej i słowackiej, większość deputowanych ze Słowacji zgłosiła nazwę – Czechosłowacka Republika Federacyjna. Myślник w słowie „Czechosłowacka” miał tu być wyrazem równego statusu w państwie obu republik i narodów. Tymczasem deputowani czescy odrzucali myślnik, argumentując, iż umieszczenie go w nazwie będzie rozwiązaniem sztucznym i niezgodnym z tradycją. Prezydent Havel w tym sporze poparł słowacki punkt widzenia. Ostatecznie parlament uchwalił podwójną oficjalną nazwę państwa, co stanowiło ewenement na skalę światową. I tak w języku czeskim obowiązywała nazwa – Czechosłowacka Republika Federacyjna, zaś w języku słowackim – Czechosłowacka Republika Federacyjna⁵.

Lata 1990-1991 w Czechosłowacji (Czechosłowacji) upływały już bardzo wyraźnie pod znakiem szybko gasnącej euforii społecznej wywołanej obaleniem komunizmu. „Aksamitna rewolucja” przeszła do historii, a demokratyczna Czechosłowacka

⁵ Zob. P. Martin, *The Hyphen Controversy*, „Report on Eastern Europe”, 20 IV 1990, s. 15 oraz M. Szczepaniak, S. Zyborowicz, op. cit., s. 58.

słowacka stała w obliczu poważnych problemów, z których na czoło wysunęła się kwestia stosunków między Czechami a Słowakami. Wielu Słowaków korzystało z procedur demokratycznych, aby poddawać krytyce zadawnioną – ich zdaniem – dominację polityczną, gospodarczą i kulturalną Czechów w państwie czechosłowackim. Niejako w rewanżu Czesi zaczęli się uskarżać, że to oni właśnie we wspólnym państwie są pokrzywdzeni, gdyż muszą dopłacać do znacznie uboższej Słowacji.

Życiu politycznemu na Słowacji ton zaczęły nadawać ugrupowania nacjonalistyczne, które otwarcie nawoływały do utworzenia niepodległego państwa słowackiego. Elementy nacjonalistyczne można było też coraz wyraźniej dostrzec tak w wypowiedziach, jak i w poczynaniach premiera Słowacji Mecziara. 11 września 1991 r. w Bratysławie powołano do życia Inicjatywę na Rzecz Suwerennej Słowacji, której uczestnicy zapowiedzieli rychłe proklamowanie niepodległości Słowacji. W obliczu tych faktów prezydent Havel zaproponował referendum na temat przyszłości Czechosłowacji, licząc na to, że większość obywateli opowie się przeciwko dekompozycji państwa, lecz parlament federalny odrzucił tę inicjatywę.

Ujawniły się silne podziały wewnętrzne w ugrupowaniach powstałych w trakcie „aksamitnej rewolucji”, tj. w Forum Obywatelskim (OF) i w Społeczeństwie Przeciw Przemocy (VPN). Sprawujący od października 1990 r. funkcję przewodniczącego OF Klaus starał się nadać temu ruchowi oblicze liberalno-konserwatywne, co spotykało się ze sprzeciwem osób o nastawieniu centrowym czy centrolewicowym. Zaostrzające się antagonizmy doprowadziły do likwidacji OF, co nastąpiło pod koniec 1991 r. W kwietniu 1991 r. obradował zjazd założycielski Obywatelskiej Partii Demokratycznej (ODS), której przewodnictwo objął Klaus. Centrowe i centrolewicowe skrzydło dawnego OF utworzyło wówczas Ruch Obywatelski (OH), na czele z Jirzim Dienstbierem. Z OF wyłoniła się jeszcze jedna partia, a mianowicie Obywatelski Sojusz Demokratyczny (ODA), który w sensie politycznym usytuował się na prawo od ODS⁶.

Powodem rozkładu słowackiego VPN stał się toczony w jego szeregach spór o stosunek do federacji czechosłowackiej i prowadzonej reformy gospodarczej. Skrzydło premiera Słowacji Mecziara stało na stanowisku nadrzędności interesu Słowacji nad interesem federacji, a także krytykowało wolnorynkowe reformy, żądając bardziej społecznej strategii gospodarczej. Przeciwnie skrzydło VPN opowiadało się za utrzymaniem federacji czechosłowackiej w jej dotychczasowym kształcie, a nadto broniło liberalnych reform gospodarczych. Narastające konflikty spowodowały, iż władze VPN odwołały w kwietniu 1991 r. Mecziara z funkcji przewodniczącego ruchu, co pociągnęło za sobą pozbawienie go stanowiska pre-

⁶ J. Honajzer, *Občanské Forum. Vznik, vývoj a rozpad*, Praha 1996, s. 41-46; M. Novák, *Une transition démocratique exemplaire? L'émergence d'un système de partis dans les pays Tchèques*, Prague 1997, s. 31-40 oraz J. Večerník (ed.), *Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998*, Praha 1998, s. 273-278.

miera Słowacji. W następstwie tych wydarzeń Mecziar opuścił VPN i założył Ruch na Rzecz Demokratycznej Słowacji (HZDS)⁷. W jakiś czas potem pozostała część VPN przekształciła się w Obywatelską Unię Demokratyczną – Społeczeństwo Przeciw Przemocy (ODU-VPN).

Drugie i zarazem ostatnie wybory w pokomunistycznej Czechosłowacji odbyły się 5 i 6 czerwca 1992 r. Debatę wyborczą zdominował stale nasilający się konflikt narodowy między Czechami i Słowakami. W wyniku wyborów, w których wzięło udział tym razem 85% uprawnionych do głosowania, ukształtowały się dwie zupełnie odmienne sceny polityczne – jedna w Czechach, a druga na Słowacji. Wybory pokazały, iż praktycznie nie istnieją partie o ogólnoczechosłowackim znaczeniu, czyli takie, które cieszą się poparciem w całym kraju. Świadczyło to o tym, że Czechy i Słowacja żyją innymi problemami, identyfikują się z różnymi opcjami ideowo-politycznymi i niewiele mają wspólnego. W konsekwencji losy federacji czechosłowackiej stały się wielce niepewne. Tym bardziej, że wybory wygrały partie nie wykazujące determinacji w obronie Czechosłowacji, jak ODS (ponad 33% głosów w Czechach) lub w ogóle nie zainteresowane utrzymaniem federacji, jak HZDS (ponad 33% głosów na Słowacji). Podkreślić należy, iż stosunkowo dobre rezultaty w wyborach 1992 r. uzyskały ugrupowania skrajne i wrogie dziedzictwu „aksamitnej rewolucji”, tj. z jednej strony postkomuniści, z drugiej zaś – nacjoniści czescy i słowaccy. Całkowitą natomiast klęskę ponieśli tego typu formacje jak: Ruch Obywatelski i Obywatelska Unia Demokratyczna – Społeczeństwo Przeciw Przemocy, które nie zdobyły ani jednego miejsca w parlamencie federalnym i republikańskim⁸.

Po wyborach czołowi politycy doszli do przekonania, że kluczowe znaczenie będzie mieć polityka na szczeblu republikańskim, zaś rola szczebla federalnego będzie ustawicznie maleć. Tak więc Klaus został premierem Republiki Czeskiej, a Mecziar – premierem Republiki Słowackiej. W skład rządu federalnego weszli zatem politycy drugiego planu.

Dominująca na Słowacji partia Mecziara odmówiła poparcia ubiegającego się po raz trzeci o prezydenturę Havla. W efekcie 3 lipca 1992 r. nie uzyskał on wymaganej większości głosów w Zgromadzeniu Federalnym. Rozgoryczony Havel wycofał swą kandydaturę z następnych tur głosowania i 20 lipca 1992 r. złożył dymisję ze stanowiska prezydenta, po 935 dniach sprawowania tego urzędu. Zgromadzenie Federalne podejmowało kolejne próby wyłonienia prezydenta aż do września 1992 r. Kandydatury zgłaszali zupełnie nie liczący się politycy. W konsekwen-

⁷ Zob. M. Novak, op. cit., s. 81-83 oraz Z. Butorova, *The Hard Birth of Democracy in Czechoslovakia*, „East European Reporter” I-II 1992, s. 64.

⁸ Wyniki wyborów z 1992 r. za A. Gerloch, J. Hřebejk, V. Zoubek, *Ústavní systém České Republiky. Základy českého ústavního práva (3 aktualizované vydání)*, Praha 1999, s. 484-488 oraz J. Večerník (ed.), op. cit., s. 277.

cji do końca istnienia Czechosłowacji nie było prezydenta, a funkcje głowy państwa sprawowało prezydium Zgromadzenia Federalnego. Brak przez blisko pół roku prezydenta był widocznym i jednocześnie symbolicznym wyrazem zmierzchu – by nie powiedzieć: agonii – państwa czechosłowackiego.

Klaus i Mecziar prowadzili trudne rozmowy w sprawie przyszłości politycznej kraju. Stanowisko HZDS wobec federacji nie było do końca jasne. Partia ta, co prawda, wiele mówiła o samodzielności Słowacji, ale otwarcie nie formułowała postulatów niepodległościowych. Z czasem Mecziar zaczął mówić o Czechosłowacji jako o konfederacji dwóch samodzielnych państw. ODS z kolei pragnęła zachowania federacji w niezmienionej postaci, a gdyby okazało się to niemożliwe, niestraszna jej była wizja dwóch niezależnych republik. W czysto pragmatycznym podejściu charakteryzującym zawsze politykę Klausa Słowacja nie była nigdy niczym innym, jak tylko przeszkodą w rozwoju Czech⁹.

17 lipca 1992 r. parlament słowacki przyjął deklarację o suwerenności republiki stosunkiem głosów 113 do 24. Komentując tę decyzję premier Mecziar powiedział, że „naród słowacki czekał na tę chwilę od tysiąca lat”¹⁰. 1 września 1992 r. Słowacka Rada Narodowa uchwaliła konstytucję Republiki Słowackiej jako w pełni niepodległego państwa. Za konstytucją opowiedziało się 114 posłów na 150. Z kolei Czeska Rada Narodowa 19 listopada 1992 r. proklamowała deklarację suwerenności Republiki Czeskiej. Za tą deklaracją opowiedzieli się wszyscy obecni na posiedzeniu posłowie w liczbie 109, a 91 posłów opozycyjnych nie wzięło udziału w głosowaniu.

13 listopada 1992 r. Zgromadzenie Federalne uchwaliło ustawę konstytucyjną o sposobie podzielenia majątku Czechosłowackiej Republiki Federacyjnej¹¹. Podział ten miał być przeprowadzony z zachowaniem stosunku 2 do 1 na korzyść Czech, bowiem za kryterium przyjęto taki właśnie stosunek liczby ludności obu republik. 25 listopada 1992 r. parlament federalny przyjął następną ustawę konstytucyjną, która mówiła o zaniku Czechosłowackiej Republiki Federacyjnej o północy z 31 grudnia 1992 r. na 1 stycznia 1993 r.¹² 16 grudnia 1992 r. Czeska Rada Narodowa uchwaliła konstytucję dla Republiki Czeskiej jako samodzielnego państwa.

1 stycznia 1993 r. po 74 latach i 63 dniach przestała istnieć Czechosłowacja. Na politycznej mapie Europy pojawiły się dwa nowe państwa – Republika Czeska i Republika Słowacka. Godne podkreślenia jest to, że rozpad Czechosłowacji doko-

⁹ Zob. M. Martini, *Il divorzio di velluto tra cecchi e slovacchi*, „Mondo Operaio”, Luglio 1992, s. 39-40.

¹⁰ „Lidové Noviny”, 18 VII 1992.

¹¹ *Ústavní zákon o způsobu delení majetku Československé Federativní Republiky* (č. 541/1992 Sbírka zákonů ČSFR).

¹² *Ústavní zákon o zániku Československé Federativní Republiky* (č. 542/1992 Sbírka zákonů ČSFR).

nał się pokojowo i za obopólnym porozumieniem, co nieczęsto zdarza się w tego typu sytuacjach¹³. Czesi i Słowacy najpierw bez użycia przemocy obalili system komunistyczny, a następnie w ten sam sposób zlikwidowali wspólne państwo. Stąd też zwykło się mówić, iż po „aksamitnej rewolucji” nastąpił „aksamitny rozwód”.

III

Oba nowe państwa – Republika Czeska i Republika Słowacka, w chwili powstania dysponowały już własnymi konstytucjami, które zostały uchwalone – jak uprzednio zostało to wspomniane – jeszcze przed definitywnym podziałem Czechosłowacji. Tak więc regulacje konstytucyjne wyprzedziły samo pojawienie się nowych państw, co trzeba z jednej strony uznać za swoisty paradoks, z drugiej zaś – za przejaw dużej zapobiegliwości ustrojowej Czechów i Słowaków. Ustroje obu państw oparły się na zasadach systemu parlamentarno-gabinetowego. Zgodnie zatem z regułami tego systemu sprawowanie władzy dokonuje się w drodze współdziałania trzech ośrodków politycznych: parlamentu, głowy państwa oraz rządu z premierem na czele. Pochodzący z wyborów powszechnych parlament – w Czechach dwuizbowy (Izba Poselska i Senat), na Słowacji jednoizbowy (Rada Narodowa) – sprawuje władzę ustawodawczą, a także kontroluje w trybie politycznym rząd, który funkcjonować może jedynie pod warunkiem, iż cieszy się zaufaniem ciała przedstawicielskiego. Głowa państwa (prezydent) jest najmniej aktywnym elementem systemu ustrojowego. Symbolizuje państwo i w tym sensie spełnia rozliczne funkcje reprezentacyjne i honorowe. Pozostałe uprawnienia prezydenta sprowadzają się do wykonywania zadań o charakterze moderacyjnym i arbitrażowym. Z kolei rząd sprawuje rzeczywistą władzę wykonawczą i tym samym określa politykę państwa, a także ponosi za nią odpowiedzialność¹⁴. Zaznaczyć przy tym należy, że konstytucja Republiki Słowackiej – w odróżnieniu od konstytucji Republiki Czeskiej – zupełnie nie odwołuje

¹³ Na temat rozpadu Czechosłowacji bardziej szczegółowo zob. M. Bankowicz, op. cit., s. 162-166 oraz M. Novák, op. cit., s. 141-156.

¹⁴ Na temat ustroju państwowego Republiki Czeskiej zob. A. Gerloch, J. Hřebejk, V. Zoubek, op. cit. i V. Šimiček (ed.), *Ústava České Republiky po peti letech*, Brno 1998, zaś w literaturze polskiej M. Bankowicz, *Systemy władzy państwowej Czechosłowacji i Czech. Studium instytucjonalno-polityczne*, Kraków 1998 oraz W. Brodziński et al., *Wzajemne stosunki między władzą ustawodawczą a wykonawczą (Białoruś, Czechy, Litwa, Rumunia, Słowacja, Węgry)*, Łódź 1996. Natomiast o systemie politycznym Republiki Słowackiej zob. V. Šimiček (ed.), *Aktuální problémy parlamentarismu*, Brno 1996 oraz D. Malová, *Nelahká inštitucionalizácia parlamentnej demokracie na Slovensku*, „Politologická revue” VI 1998, s. 43-59. Wspomnieć też warto, że w języku polskim są dostępne pełne tłumaczenia *Konstytucji Republiki Słowackiej*, Warszawa 1993 i *Konstytucji Republiki Czeskiej*, Warszawa 1994, wydane nakładem Wydawnictwa Sejmowego.

się do tradycji czechosłowackiej państwowości i czechosłowackiego konstytucjonalizmu. Konstytucja słowacka silniej też niż czeska odwołuje się do zasady narodowej, która jest *explicite* wypowiedziana w jej preambule. Natomiast konstytucja czeska odwołuje się raczej do zasady obywatelskości i w efekcie stoi na stanowisku nie państwa narodowego, lecz państwa obywatelskiego.

Czesi, chcąc w pewien sposób ukarać Słowaków za demontaż Czechosłowacji, dążyli do szybkiego i radykalnego przecięcia więzi łączących oba kraje. Już 8 lutego 1993 r. doszło z ich inicjatywy do rozdzielenia wspólnej waluty, chociaż początkowo planowano, że nastąpi to najwcześniej pod koniec czerwca 1993 r. 8 sierpnia 1993 r. – również na wniosek strony czeskiej – położono pierwszy kamień węgielny na wspólnej granicy czesko-słowackiej. Niebawem między oboma krajami w tempie cokolwiek zaskakującym Słowację ustanowiony został ścisły reżim graniczny, obejmujący regularną kontrolę paszportową i celną, a ponadto kontrolę wymiany towarowej. Nie doszło natomiast do szybkiego i sprawnego podziału majątku Czechosłowacji, na co z kolei bardzo liczyli Słowacy.

Klimat w stosunkach czesko-słowackich psuła też specyficzna retoryka polityczna, której z zadziwiającym uporem hołdowały siły rządzące w obu krajach. Kierownictwo polityczne Republiki Czeskiej z premierem Klausem na czele nie mogło pozbyć się manieri patrzenia na Słowację z góry, mocno przy tym powątpiewano w jej zdolność do samodzielnego bytu politycznego, a zwłaszcza gospodarczego. Ze swej strony rządzący na Słowacji HZDS Mecziara konsekwentnie uprawiał antyczeską propagandę, przedstawiając Czechów jako odwiecznych wrogów i ciemnizywców narodu słowackiego. Nieustannie manifestowano ogromną radość, że wreszcie Słowacja uwolniła się spod władzy Pragi.

Klausowskie Czechy – można tak powiedzieć, gdyż szef rządu wywierał swą charyzmatyczną osobowością olbrzymi wpływ na kształtowanie się oblicza państwa – lubiły występować w roli lidera przemian politycznych i gospodarczych w Europie Środkowej oraz chętnie podkreślały swoją wyjątkowość, dystansując się wyraźnie od pozostałych krajów regionu uznawanych za zapóźnione gospodarczo i nieprzewidywalne politycznie. Istotnie, przez kilka lat Czechy odnotowywały najlepsze wskaźniki gospodarcze spośród wszystkich państw Europy Środkowej. Przeprowadzane tam reformy, wśród których szczególną sławą cieszyła się tzw. kuponowa prywatyzacja, uważano w świecie za modelowe, tym bardziej, że dokonywały się one przy niskich kosztach społecznych (3-procentowe bezrobocie w Czechach było w ogóle najmniejsze w Europie). W 1995 r. Republika Czeska jako pierwszy kraj środkowoeuropejski wstąpiła do skupiającej najbardziej uprzemysłowione kraje świata Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD).

W opinii wielu reprezentantów zachodnich kół politycznych, finansowych i gospodarczych twórca tych wszystkich sukcesów, premier Klaus, uchodził za najwybitniejszego polityka w całym świecie postkomunistycznym, co bardzo mu pochlebiało i w tej roli czuł się on naprawdę znakomicie. Klaus realizował pragmatyczną politykę nastawioną na rozwiązywanie bieżących problemów. Głosił wiel-

kość zasad wolnego rynku, a poza tym lekceważył znaczenie ideologii i debat politycznych. Silnie też manifestował swój specyficzny antyintelektualizm, ponieważ uważał politykę za domenę technokratów o wysokich kwalifikacjach merytorycznych, a nie za obszar właściwy dla intelektualistów, którzy – w jego przekonaniu – wnoszą do życia publicznego niebezpieczne wizje i nieracjonalne moralizatorstwo. Technokratyczny styl działania premiera niekiedy krytykował, ale czynił to dość powściągliwie, prezydent Havel, odwołujący się wzorem założyciela państwa czechosłowackiego Tomasza G. Masaryka do humanistycznych i etycznych podstaw polityki¹⁵.

IV

Pierwsze wybory parlamentarne w niepodległej Republice Czeskiej odbyły się w dniach 30 maja i 1 czerwca 1996 r. Zwyciężyła w nich Obywatelska Partia Demokratyczna (ODS) Klausa, na którą głosowało 29,6% wyborców, co przyniosło 68 mandatów w Izbie Poselskiej. Dwie pozostałe partie koalicji rządzącej uzyskały następujące rezultaty: Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna – Czechosłowacka Partia Ludowa (KDU-CSL) – 8% głosów i 18 mandatów; Obywatelski Sojusz Demokratyczny (ODA) – 6,3% głosów i 13 mandatów. Wyjątkowo dobrze wypadła w wyborach Czeska Partia Socjaldemokratyczna (CSSD), na której listy zagłosowało 26,4% wyborców, co dało 61 posłów. CSSD prawie czterokrotnie zwiększyła swój stan posiadania w parlamencie, bowiem poprzednio miała tylko 16 mandatów. Poza wymienionymi powyżej ugrupowaniami do parlamentu weszły jeszcze dwie partie uznawane za antysystemowe, a mianowicie Komunistyczna Partia Czech i Moraw (KSCM) – 10,3% głosów i 22 mandaty oraz skrajnie nacjonalistyczne Stowarzyszenie na Rzecz Republiki – Republikańska Partia Czechosłowacji (SPR-RSC) – 8% głosów i 18 mandatów¹⁶.

Wyniki wyborów 1996 r. oznaczały osłabienie pozycji politycznej rządzącej koalicji i osobiście premiera Klausa. Koalicja ODS, ODA i KDU-CSL dysponowała teraz w 200-osobowej Izbie Poselskiej 99 mandatami i co za tym idzie mogła utworzyć mniejszościowy gabinet jedynie za przyzwoleniem CSSD, która zdecydowała się go tolerować w imię stabilności politycznej państwa. W ramach zawartego przy tej okazji swoistego kontraktu politycznego lider socjaldemokratów Miloš Zeman został wybrany na przewodniczącego Izby Poselskiej. Utrudnione warunki sprawowania władzy stały się dla premiera Klausa źródłem nieustannej frustracji. Na domiar złego, kończył się okres prosperity dla gospodarki czeskiej.

¹⁵ O założeniach myśli politycznej Vaclava Klausa i jego działalności politycznej interesująco piszą P. Fiala, F. Mikš w książce *Úvahy o české politické krizi*, Brno 1998, s. 50-69.

¹⁶ Wyniki wyborów z 1996 r. za A. Gerloch, J. Hřebek, V. Zoubek, op. cit., s. 492-494 oraz J. Večerník (ed.), op. cit., s. 285.

Otwarty kryzys gospodarczy ujawnił się w pierwszym kwartale 1997 r. Załamał się eksport, co zaowocowało niebezpiecznym pogłębieniem się deficytu w handlu zagranicznym, który osiągnął aż 8,5% produktu krajowego brutto. Coraz wyraźniej na jaw wychodziła miałość prowadzonych od kilku lat przeobrażeń gospodarczych, gdyż, wbrew szumnym deklaracjom premiera Klaus, tylko w znikomym stopniu zmodyfikowały one strukturę gospodarki odziedziczonej po okresie komunistycznym. Generalnym niepowodzeniem zakończyła się kuponowa prywatyzacja, jako że w jej efekcie prywatyzowana i restrukturyzowana własność państwowa trafiła w zdecydowanej większości do funduszy inwestycyjnych czterech największych banków państwowych. W obliczu załamania gospodarczego na rynku kapitałowym zapanował chaos, ponieważ rząd pokładający nadmierną ufność w niewidzialnej ręce wolnego rynku, zaniechał przeprowadzenia szczegółowych regulacji prawnych. Wiosną 1997 r. premier Klaus ogłosił pakiet działań antykryzysowych, które obejmowały drastyczne ograniczenie importu, zaostrzenie polityki finansowej wobec przedsiębiorstw oraz redukcję wydatków budżetowych¹⁷. Plan ten został źle przyjęty przez opozycję, która kryzys wiązała z błędami popełnionymi przez rząd. 10 czerwca 1997 r. rząd Klaus uzyskał wotum zaufania w Izbie Poselskiej większością zaledwie jednego głosu¹⁸.

Sytuacja gabinetu Klaus stała się dramatyczna, kiedy w listopadzie 1997 r. wybuchł skandal związany z nielegalnym finansowaniem Obywatelskiej Partii Demokratycznej (ODS). Przeciwno Klausowi wystąpili niektórzy politycy jego partii, uznając go za niezdolnego do wykrycia afer finansowych, wskutek czego – w ich rozumieniu – utracił on potencjał przywódczy. 28 listopada 1997 r. z rządzącej koalicji wycofała się KDU-CSL, a po kilku godzinach to samo uczyniła ODA. 30 listopada 1997 r. Vaclav Klaus, najdłużej urzędujący premier w postkomunistycznej Europie, złożył dymisję z zajmowanego stanowiska. Dymisja ta, jak i poprzedzające ją burzliwe wydarzenia powszechnie uznane zostały za największy polityczny wstrząs w krótkiej historii państwa czeskiego¹⁹.

Vaclav Klaus uchylił się od przyjęcia osobistej odpowiedzialności za nieprawidłowości finansowe, jakich dopuściła się ODS i postanowił nie wycofywać się z aktywnego życia politycznego. Odpowiedzialnością za zmontowanie skierowanej przeciwko niemu akcji politycznej obciążył prezydenta Havla, którego bezpardonowo zaatakował. Kongres ODS obradujący w grudniu 1997 r. wyraził Klausowi pełne poparcie i ponownie powierzył mu funkcję szefa partii, a jego oponenti znaleźli się

¹⁷ Ogłaszając te posunięcia, premier Klaus bagatelizował jednak sytuację i zaprzeczał, że w kraju zapanował kryzys gospodarczy. Mówił, że chodzi wyłącznie o – jak się wyraził – „oszczędnościowe pakieci”. Lider opozycyjnej CSSD Zeman ironizował potem i wyśmiewał szefa rządu, używając sformułowania „katastrofka gospodarcza”.

¹⁸ „Lidové Noviny”, 10 VI 1997.

¹⁹ Zob. P. Fiala, F. Mikš, op. cit., s. 45-49 oraz V. Petrilak, *Czesi bez premiera*, „Tygodnik AWS” 1997, nr 49, s. 31.

w mniejszości. W styczniu 1998 r. członkowie opozycyjnego wobec Klausa skrzydła ODS, któremu przewodzili Jan Ruml i Ivan Pilip, podjęli decyzję o opuszczeniu tej partii, powołując do życia nowe ugrupowanie polityczne – Unię Wolności (US)²⁰.

9 grudnia 1997 r. występując w parlamencie, prezydent Vaclav Havel dokonał surowego rozrachunku z „epoką Klausa” i poddał ostrej krytyce politykę byłego premiera. Zdaniem Havla, polityka ta zawsze charakteryzowała się zaściankowością, szowinizmem i pychą, a przy tym lekceważyła moralność i prawo w imię technokratycznie pojmowanej ekonomii. Prezydent widział w tym pogłos koncepcji Marksa o wyższości ekonomicznej bazy nad polityczną i społeczną nadbudową²¹.

17 grudnia 1997 r. prezydent Havel powierzył stanowisko premiera Jozefowi Toszovskiemu, dotychczasowemu prezesowi Czeskiego Banku Narodowego. Jego gabinet został zaprzysiężony 2 stycznia 1998 r. Był to tzw. rząd techników, mający administrować sprawami kraju przez pół roku, czyli do czasu przedterminowych wyborów powszechnych.

20 stycznia 1998 r. połączone izby czeskiego parlamentu, tj. Izba Poselska i Senat, wybrały Vaclava Havla na drugą pięcioletnią kadencję prezydencką. Tym razem elekcja Havla – inaczej niż poprzednia – nie przeszła bezproblemowo i w tym sensie kryzys polityczny nie ominął również jego. Havel w pierwszej turze głosowania nie uzyskał wymaganej liczby głosów i wybór zapewnił sobie dopiero w drugiej turze, w której poparcia udzieliło mu 146 spośród 281 posłów i senatorów²².

Przedterminowe wybory do Izby Poselskiej zostały przeprowadzone w dniach 19 i 20 czerwca 1998 r. Odbyły się one w trudnej sytuacji politycznej. Okazało się bowiem, że nieprawidłowości w finansowaniu partii nie były wyłączną domeną ODS Klausa, lecz stały się udziałem wszystkich głównych ugrupowań, również opozycyjnych socjaldemokratów. Zachodziła zatem rzeczywista groźba, że sfrustrowani i rozgoryczeni wyborcy zwrócą się masowo ku skrajnym formacjom. O tym, iż nie było to niebezpieczeństwo wydumane, przekonywały liczne badania opinii publicznej. Nic takiego jednak się nie stało, a czescy wyborcy zademonstrowali dużą dojrzałość polityczną. Co prawda, będąca nośnikiem lewicowego ekstremizmu Komunistyczna Partia Czech i Moraw (KSCM) nieco umocniła swą pozycję (11% głosów; 24 mandaty), lecz dotkliwą porażkę ponieśli reprezentujący nacjonalistyczny ekstremizm republikanie Miroslava Sladka (3,9%) oraz populistyczno-socjalna partia emerycka – Emeryci dla Gwarancji Życiowych (DZJ), którą poparło tylko 3% głosujących. Te dwa ugrupowania nie przekroczyły progu 5% głosów i tym samym znalazły się poza parlamentem. W efekcie więc wybory 1998 r. nie tylko nie poszerzyły pola antysystemowego w czeskim parlamencie, co mogłoby mieć kata-

²⁰ „Lidové Noviny”, 18 II 1998 oraz P. Švanda, *Proč vznikla Unie Svobody?*, „Proglas. Revue pro politiku a kulturu” 1999, nr 5-6, s. 8-9.

²¹ „Lidové Noviny”, 10 XII 1997.

²² „Lidové Noviny”, 21 II 1998 oraz M. Bankowicz, *Systemy władzy państwowej...*, op. cit., s. 174.

strofalne następstwa polityczne, ale pole to istotnie pomniejszyły. Wyborcy jeszcze raz dali szansę głównym partiom, wybacząc im wielkodusznie niedawne afery finansowe²³.

Zwycięstwo w wyborach odniosła lewicowa, ale politycznie umiarkowana i nie mająca postkomunistycznego rodowodu Czeska Partia Socjaldemokratyczna (CSSD), na którą zagłosowało 32,3% wyborców, co dało 74 miejsca w Izbie Poselskiej. Druga lokata przypadła Obywatelskiej Partii Demokratycznej (ODS), która uzyskała 27,7% głosów i 63 mandaty. Ten rezultat – osiągnięty w nadzwyczaj trudnym dla tej partii momencie – był z pewnością sporym osobistym sukcesem Klause, który – jak się okazało – dysponował stabilnym zapleczem politycznym. Poza wymienionymi dwoma partiami oraz komunistami, o których już była mowa, fotele poselskie zapewnili sobie jeszcze chrześcijańscy ludowcy z KDU-CSL (9% głosów i 20 mandatów) oraz Unia Wolności (US), która otrzymała 8,6% głosów i 19 mandatów²⁴.

Fiaskiem zakończyły się próby zbudowania koalicji rządzącej, która rozporządzałaby bezwzględną większością mandatów w Izbie Poselskiej. Głównym tego powodem były wygórowane warunki stawiane przez mniejsze ugrupowania, czyli KDU-CSL i US, silniejszym partiom – socjaldemokratom Zemana i obywatelskim demokratom Klause. W tej sytuacji 9 lipca 1998 r. CSSD i ODS podpisały umowę, która ma wszelkie dane ku temu, aby przejść do annałów polityki światowej. Umowa ta, nosząca oficjalną nazwę – „porozumienie o utworzeniu stabilnego środowiska politycznego w Republice Czeskiej, była *de facto* umową o warunkach opozycji, na jakich ODS zdecydowała się tolerować mniejszościowy rząd socjaldemokratów pod wodzą premiera Milosza Zemana. CSSD i ODS dokonały podziału stref wpływów w państwie. I tak, socjaldemokratom przypadła w udziale władza wykonawcza, zaś domeną ODS stał się parlament. Klaus objął funkcję przewodniczącego Izby Poselskiej, a jego partyjnym kolegom przypadła większość kluczowych stanowisk w parlamencie, w tym przewodnictwo najbardziej wpływowych komisji. Obie partie uzgodniły także, iż zmierzać będą do zmiany konstytucji w celu uszczuplenia uprawnień prezydenta²⁵.

Mniejsze ugrupowania, które zostały w ten sposób pozbawione wpływu na kształtowanie polityki państwa, bardzo krytycznie przyjęły umowę opozycyjną, dopatrując się w niej naruszenia zasad demokracji czy nawet złamania postanowień

²³ Por. M. Bankowicz, *Pyrrusowe zwycięstwo socjaldemokratów*, „Tygodnik AWS” 1998, nr 26, s. 33.

²⁴ Wyniki wyborów z 1998 r. za A. Gerloch, J. Hřebek, V. Zoubek, op. cit., s. 500-501 oraz J. Večerník (ed.), op. cit., s. 287.

²⁵ „Lidové Noviny”, 10 VII 1998. Zob. ponadto M. Kubát, *Kartelizace politiky a depolitizace demokracie – Polská a Česká politika ve vzájemném srovnání*, „Střední Evropa” IX-X 1999, s. 148-149; V. Petrilak, *Spisek czy stabilizacja?*, „Tygodnik AWS” 1998, nr 30, s. 27 oraz M. Bankowicz, *Czy wróć komuniści?*, „Tygodnik AWS” 1999, nr 43, s. 23.

konstytucji. Swego sceptycyzmu nie ukrywał też prezydent Havel, tym bardziej że umawiające się partie nie kryły woli marginalizowania głowy państwa.

Gabinet Zemana, który został zaprzysiężony przez prezydenta Havla 22 lipca 1998 r., nie przejawiał aktywności wykraczającej poza niezbędne minimum związane z kierowaniem państwem. Nie formułował też żadnych dalekosiężnych strategii politycznych. Koncentrował się na przeciwdziałaniu panującej w kraju głębokiej recesji gospodarczej, ale na tym polu nie odniósł poważniejszych sukcesów. Ta pasywność rządu socjaldemokratycznego wynikała stąd, iż pozostawał on niejako zakładnikiem opozycyjnej ODS, od której uzależniony był jego los.

Wynikające z umowy opozycyjnej swoiste współdziałanie CSSD i ODS – dawniejszych zaprzysięgłych wrogów – na ogół źle przyjmowała opinia publiczna, widząc w nim przejaw działań partiokratycznych, których prawdziwym celem jest zawłaszczenie państwa i jego instytucji. Zresztą te dwa ugrupowania uczyniły naprawdę bardzo dużo, by taki właśnie był odbiór społeczny ich poczynąń. W konsekwencji nastąpiło radykalne pogorszenie się nastrojów społecznych i odwrót od polityki partyjnej. Pierwszym tego wyraźnym przejawem było triumfalne zwycięstwo pod koniec sierpnia 1999 r. w wyborach uzupełniających do Senatu w okręgu praskim niezależnego kandydata Vaclava Fischera, na którego głosowało aż 71,2% wyborców. Jeszcze nikt w historii wyborów do Senatu w Republice Czeskiej nie uzyskał porównywalnego wyniku²⁶. Dwie największe partie kraju zostały upokorzone. Fischer, właściciel znanego i świetnie prosperującego biura turystycznego, startował w wyborach, mocno podkreślając swą apartyjność czy wręcz antypartyjność. Głosił, że tradycyjne partie popadły w nieprzewidywalny kryzys, stały się anachronizmem, a zatem przyszłość w polityce należy do niezależnych osobowości, które potrafią bezpośrednio komunikować się z ludźmi oraz rozwiązywać ich problemy.

Do Masarykowskich haseł, bliskich skądinąd prezydentowi Havlowi, „niepolitycznej polityki” postanowiła sięgnąć obywatelska inicjatywa Impuls’99, która powstała latem 1999 r., ciesząc się wyraźną sympatią głowy państwa. Impuls’99 zapowiedział walkę z panowaniem partii nad państwem, a nadto zamierzał promować nowy obywatelski styl publicznego działania²⁷.

Potęgujące się rozczarowanie postępowaniem głównych aktorów sceny politycznej spowodowało też ujawnienie się w szerszej skali nastrojów nostalgii za „dawnymi dobrymi czasami”, czyli za okresem komunistycznym. Od jesieni 1999 r. sondaże opinii publicznej zaczęły odnotowywać szybki wzrost popularności Komunistycznej Partii Czech i Moraw (KSCM), która nierzadko sytuowała się na czele politycznej stawki²⁸.

²⁶ „Lidové Noviny”, 30 VIII 1999.

²⁷ „Tyden” 1999, nr 33, s. 30.

²⁸ „Lidové Noviny”, 18 IX 1999.

Pod koniec listopada 1999 r., w 10. rocznicę wydarzeń „aksamitnej rewolucji”, dawni przywódcy studenckich protestów wystąpili z apelem „Dziękujemy, odejśćcie!”, domagając się zbiorowego wycofania się z życia publicznego polityków rządzących krajem od dekady. Petycję w tej sprawie w ciągu dwóch tygodni podpisało ponad 150 tys. ludzi. Żądanie odejścia formułowano przede wszystkim pod adresem premiera Zemana i lidera ODS Klausa, ale nie zabrakło także głosów nawołujących do dymisji prezydenta Havla. 3 grudnia 1999 r. w największych miastach Czech miały miejsce masowe demonstracje przeciwko establishmentowi politycznemu. W samej Pradze manifestowało ponad 60 tys. osób, co było największym zgromadzeniem od czasów „aksamitnej rewolucji”. Manifestacje te były wyrazem przybierającego na sile niezadowolenia ze stanu kraju, zarówno w sensie politycznym, jak i gospodarczym. Znaczna część społeczeństwa czeskiego oczekiwała na gruntowne przeobrażenia, a wstępem do nich miały być personalne zmiany na szczytach władzy.

Pierwsza dekada wolności po obaleniu komunizmu kończyła się zatem w Czechach wyraźnym kryzysem przywództwa politycznego, odrzuceniem całej klasy politycznej i rozwojem tendencji antypartyjnych. Niemniej jednak tego rodzaju nastroje okazały się merytorycznie puste i nie były w stanie wygenerować czynników zdolnych do przeprowadzenia efektywnej zmiany w rzeczywistości politycznej kraju. Mocno kontestowana elita polityczna zdołała w efekcie przetrwać, a stało się to za sprawą braku w stosunku do niej alternatywy.

V

Rządzący na Słowacji Ruch na Rzecz Demokratycznej Słowacji (HZDS) premiera Vladimira Mecziara realizował model polityki populistyczno-nacjonalistycznej, który trafiał w oczekiwania sporej części społeczeństwa. HZDS do zasad demokracji podchodził nader instrumentalnie, uważając, iż rządząca większość może sobie pozwolić niemal na wszystko. Ten styl uprawiania polityki zakładał nieustanną konfrontację z opozycją, co powodowało, że słowacką sceną polityczną wstrząsały ostre konflikty²⁹. Z czasem postępowanie premiera Mecziara zaczęło natrafiać na opór wewnątrz HZDS. Rozłamy w sprawującym władzę ugrupowaniu pozbawiły rząd większości w parlamencie. W konflikt z rządem wszedł też prezydent Słowacji Michal Kovacz, który sam wywodził się z HZDS. Głowa państwa mianowicie otwarcie zakwestionowała prawo mniejszościowego gabinetu – na dodatek mocno skonfliktowanego z opozycją – do rządzenia. W marcu 1994 r. Rada Narodowa (parlament Słowacji) odwołała rząd Mecziara.

Władzę na Słowacji przejęła koalicja skupiająca powstałą po rozłamie w HZDS Unię Demokratyczną (DU), Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny (KDH) oraz

²⁹ Zob. G. Mesežnikov, *Vývoj stranického systému na Slovensku*, „Politologická revue” VI 1996, s. 35-36.

postkomunistyczną Partię Lewicy Demokratycznej (SDL). Premierem tego gabinetu został lider DU Jozef Moravczik. Mecziar uznał pozbawienie go władzy za „pucz parlamentarny” i zapowiedział twardą walkę o jej odzyskanie.

Zaostrzająca się walka polityczna doprowadziła do rozpisania przedterminowych wyborów parlamentarnych, które odbyły się w dniach 30 września i 1 października 1994 r. Zwyciężył w nich HZDS, na którego głosy swe oddało 34,9% wyborców, co przyniosło 61 mandatów w Radzie Narodowej. Do parlamentu weszły ponadto następujące ugrupowania: Wspólny Wybór (koalicja kilku partii lewicowych, w której dominującą rolę odgrywała SDL) – 10,4% głosów i 18 mandatów, Koalicja Węgierska – 10,1% i 17 mandatów, Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny (KDH) – 10% i 17 mandatów, Unia Demokratyczna (DU) – 8,5% i 15 mandatów, Stowarzyszenie Robotników Słowacji (ZRS) – 7,3% i 13 mandatów oraz Słowacka Partia Narodowa (SNS) – 5,4% i 9 mandatów³⁰.

Po wyborach Mecziarowska HZDS sprzymierzyła się z lewicowo-populistycznym ZRS oraz nacjonalistyczną SNS. Te trzy ugrupowania dysponujące 83 mandatami w 150-osobowej Radzie Narodowej powołały rząd, którego premierem został Mecziar. Po inauguracyjnym posiedzeniu Rady Narodowej, które odbyło się 3 listopada 1994 r., rozpoczęto natychmiast drugie, nadzwyczajne posiedzenie, które trwało bez przerwy 23 godziny. W jego trakcie posłowie rządzącej koalicji przy zastosowaniu metody „maszynki do głosowania” przeprowadzili prawdziwą czystkę w strukturach państwa, obsadzając wszystkie kluczowe funkcje w parlamencie, a nadto odwołując dotychczasowe kierownictwa Najwyższego Urzędu Kontroli, Funduszu Majątku Narodowego, radia i telewizji oraz prokuratora generalnego, które to stanowiska przypadły ludziom lojalnym wobec nowego gabinetu. Opozycja – wbrew zwyczajom parlamentarnym – została kompletnie zmarginalizowana oraz pozbawiona jakiegokolwiek wpływu kontrolnego na państwo³¹.

HZDS dążyła do wymuszenia dymisji prezydenta Kovacza, twierdząc, iż wymaga tego stabilizacja sceny politycznej. Gdy prezydent odmówił temu żądaniu, rząd przystąpił do bezwzględnej walki z głową państwa. W maju 1995 r. większość parlamentarna skupiająca HZDS, ZRS i SNS uchwaliła wobec prezydenta zupełnie niekonstytucyjne wotum nieufności. W kilka miesięcy potem rząd oskarżył prezydenta o zdradę ojczyzny. Podstawą tego oskarżenia było najwyraźniej to, że prezydent sprzeciwiał się polityce rządu. Najbardziej brutalnym elementem walki z prezydentem Kovaczem było porwanie 31 sierpnia 1995 r. jego syna przez „nieznanych sprawców” i wywiezienie go do Austrii, w co – jak się potem okazało – bezpośred-

³⁰ Wyniki wyborów do Rady Narodowej Republiki Słowackiej z 1994 r. za ibidem, s. 38. Zob. też K. Sobolewska-Myślik, *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej po 1989*, Kraków 1999, s. 237-241.

³¹ Zob. D. Maľová, M. Rybář, *The Impact of Constitutional Rules on Institutionalization of Democracy in Slovakia*, [w:] V. Dvořáková (ed.), *Success and Failure? Ten Years After*, Praha 1999, s. 71-72.

nio zamieszane były tajne służby słowackie STS, kontrolowane przez Ivana Lexę, mającego opinię najbliższego współpracownika Mecziara.

Opozycja polityczna natrafiała na liczne trudności i ograniczenia. Pozbawiano ją dostępu do mediów. Rząd starał się wobec opozycji stosować środki nacisku prawnego i nadzoru służb specjalnych, co uzasadniano tym, że stoi ona na pozycjach „wrogich państwu”. Temu wszystkiemu towarzyszyły deklaracje przedstawicieli obozu rządzącego, iż demokracja jest systemem rządów większości i ten, kto posiada większość, uzyskuje możliwości nieskrępowanego działania. Jedną z deputowanych HZDS posunęła się nawet do stwierdzenia, że „demokracja to terror większości”³². Trwający do września 1998 r. okres rządów Mecziara nazywano „reżimem na pograniczu demokracji”³³, „autorytarną demokracją”³⁴ czy „partyjno-państwowym korporacjonizmem”³⁵.

Rozwój sytuacji na Słowacji budził rosnący niepokój międzynarodowej opinii publicznej. Przed naruszeniem konstytucji i zasad demokratycznego państwa prawnego rząd słowacki ostrzegały Stany Zjednoczone i Unia Europejska. W odpowiedzi rzecznik HZDS nie zawahał się powiedzieć: „Już Hitler i Stalin najpierw wysyłali nam noty, a potem czołgi”³⁶. Wprawdzie oświadczenie to zostało potem zdezwurowane przez rząd, ale wywołany przez nie efekt polityczny pozostał.

24 maja 1997 r. z inicjatywy opozycji, która dopełniła wszystkich wymogów formalnych, przeprowadzono referendum w sprawie wejścia Słowacji do NATO oraz wprowadzenia powszechnych wyborów prezydenckich. Ministerstwo spraw wewnętrznych odmówiło obsługi głosowania i mnożyło rozliczne utrudnienia, w rezultacie czego w referendum wzięło udział zbyt mało wyborców i zostało ono unieważnione.

Wiosną 1998 r. upłynęła kadencja prezydenta Michała Kovacza. Rządząca koalicja zastosowała rodzaj obstrukcji politycznej, uniemożliwiając wybór jego następcy. W tej sytuacji – zgodnie z konstytucją – niektóre uprawnienia głowy państwa przeszły na rząd, co dodatkowo wzmocniło jego hegemoniczną pozycję.

Negatywne tendencje w życiu politycznym nie wpływały jednak bezpośrednio na gospodarkę. Słowacja miała bowiem stosunkowo dobre wskaźniki gospodarcze. Problemu nie stanowiła niska inflacja, poniżej 10% w skali roku, zaś bezrobocie, które w 1995 r. osiągnęło 15%, najpierw ustabilizowało się na tym poziomie,

³² Cyt. za ibidem, s. 72.

³³ P. Sokol, *Slovenské volby. Definitívni koniec mečiarizmu?*, „Parlamentni zpravodaj” 1999, nr 5, s. 22.

³⁴ A. Kurník, *Authoritarian democracy?*, [w:] V. Dvořáková (ed.), op. cit., s. 19-21.

³⁵ D. Malová, *The Development of Interest Representation in Slovakia After 1989: From „Transmission Belts” to „Party-State Corporatism”?*, [w:] S. Szomolányi, J.A. Gould (eds.), *Slovakia: Problems of Democratic Consolidation*, Bratislava 1997, s. 100-109.

³⁶ „Gazeta Wyborcza”, 25 IX 1998.

a następnie zaczęło spadać. Dochód narodowy rósł z każdym rokiem, a bilans handlu zagranicznego był dodatni. Wątpliwości budziła tylko prywatyzacja majątku narodowego przeprowadzana metodą bezpośredniej sprzedaży, przy czym rząd wyraźnie tu preferował politycznie bliskich mu ludzi.

Słowacja, niegdyś stawiana na równi obok Czech, Polski i Węgier, wskutek swej nieobliczalności politycznej została wykluczona z pierwszej grupy państw kandydujących do NATO i Unii Europejskiej. Rząd Mecziara niezmiennie deklarował, że jego pierwszoplanowym celem jest integracja ze strukturami Zachodu. Słowacja przystąpiła do natowskiego programu Partnerstwo dla Pokoju (PdP) oraz złożyła wnioski o przyjęcie do Unii Europejskiej. W praktyce jednak władze słowackie nic nie robiły, aby udowodnić, iż na integracji europejskiej istotnie im zależy. Czasem powstawało nawet nieodparte wrażenie, że jest dokładnie odwrotnie.

Dość niespodziewanie w ideologii politycznej HZDS – co także było widoczne z jeszcze większą ostrością u współrządzających nacjonalistów z SNS – ujawniły się tęsknoty za jakimś nowym panslawizmem, co nakazywało poszukiwać ścisłych związków z Rosją. Premier Mecziar często mawiał: „Jeżeli Zachód nas nie chce, pójdziemy na Wschód”³⁷. Stosunki polityczne i gospodarcze Słowacji z Rosją rozwijały się nad wyraz dynamicznie. Oba państwa podpisały szereg umów o współpracy gospodarczej, a Zachód był szczególnie zaniepokojony umową przewidującą uzbrojenie słowackiej armii w rosyjski sprzęt.

Relacje słowacko-czeskie były poprawne, ale zarazem raczej chłodne. Poważne konflikty charakteryzowały natomiast stosunki słowacko-węgierskie. Przyczyną było ograniczanie – zdaniem Budapesztu – praw i swobód 600-tysięcznej węgierskiej mniejszości narodowej na Słowacji, a także kontynuowanie przez Słowację budowy wywołującej kontrowersje zapory wodnej na Dunaju Gabčíkovo- Nagymaros.

Zasadniczy zwrot polityczny na Słowacji dokonał się w rezultacie wyborów parlamentarnych przeprowadzonych w dniach 25-26 września 1998 r., które zakończyły się zwycięstwem obozu antymecziarowskiego. Tuż przed wyborami rząd przeforsował zmianę ordynacji wyborczej, która miała na celu utrudnienie życia opozycji. Zakładała ona, że koalicja wyborcza uzyskuje mandaty parlamentarne dopiero wówczas, gdy każdy z jej członków przekroczy próg 5% głosów³⁸. Zmusiło to dwie koalicje wyborcze do przekształcenia się w partie koalicyjne. I tak powstała Słowacka Koalicja Demokratyczna (SDK) oraz Partia Węgierskiej Koalicji (SMK). W ramach SDK skupiło się aż pięć partii: Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny (KDH), Unia Demokratyczna (DU), Partia Demokratyczna (DS), Socjaldemokratyczna Partia Słowacji (SDSS) i Słowacka Partia Zielonych (SZS). Z kolei w skład SMK weszły trzy ugrupowania reprezentujące mniejszość węgierską, a mianowicie

³⁷ Cyt. za K. Burnetko, *Historyczny plebiscyt czy zwykłe głosowanie?*, „Tygodnik Powszechny” 1999, nr 18.

³⁸ Por. P. Sokół, op. cit., s. 22.

– Węgierski Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny (MKDH), Węgierska Partia Obywatelska (MDS) i ruch Wspólnota (E)³⁹. Samodzielnie do wyborów przystąpiły: Partia Lewicy Demokratycznej (SDL) oraz utworzone w lutym 1998 r. przez popularnego burmistrza Koszyc Rudolfa Schustera Słowackie Porozumienie Obywatelskie (SDP). Także w pojedynkę szły do wyborów trzy partie rządzącej koalicji – Ruch na Rzecz Demokratycznej Słowacji (HZDS), Słowacka Partia Narodowa (SNS) oraz Stowarzyszenie Robotników Słowacji (ZRS).

W wyborach, w których wzięło udział aż 84,24% uprawnionych wyborców, najwięcej głosów uzyskał HZDS (27%), który zapewnił sobie 43 mandaty w Radzie Narodowej. Drugie miejsce przypadło SDK – 26,3% głosów, co dało 42 mandaty. Do parlamentu weszły ponadto: SDL – 14,6% i 23 mandaty, SMK – 9,1% i 15 mandatów, SNS – 9% i 14 mandatów oraz SDP – 8% i 13 mandatów⁴⁰.

Po wyborach rządzącą koalicję utworzyły SDK, SDL, SMK i SDP, a premierem został chadek Mikulasz Dzurinda. HZDS Mecziara, którego pierwsza lokata wyborcza okazała się prawdziwym zwycięstwem pyrrusowym, wraz z SNS znalazł się w opozycji.

Gabinet Dzurindy postanowił szybko zerwać z dziedzictwem meczaryzmu, czyli autorytaryzmem, polityczną nieprzewidywalnością i skłonnością do nacjonalizmu. Następowala odbudowa mocno nadszarpniętego w minionych latach autorytetu kraju. Słowacja przyjęła jednoznacznie prozachodnią orientację polityczną, starając się nadrobić zapóźnienie kraju na drodze do uzyskania członkostwa w NATO i Unii Europejskiej.

Na początku 1999 r. Rada Narodowa Republiki Słowackiej dokonała zmiany konstytucji, na mocy której wprowadzono wybór prezydenta w głosowaniu bezpośrednim i powszechnym. Uchwalona w marcu 1999 r. ustawa o wyborach prezydenta Słowacji stanowiła z kolei, że kandydata na urząd głowy państwa zgłosić może grupa co najmniej 15 posłów lub nie mniej niż 15 tys. wyborców⁴¹.

Wybory prezydenckie wyznaczono na dzień 15 maja 1999 r. Zarejestrowało się 10 kandydatów, ale ostatecznie do wyborów stanęło dziewięciu pretendentów, gdyż były prezydent Michal Kovacz ostatecznie zdecydował się na wycofanie swej kandydatury. Rządząca koalicja zgłosiła lidera SDP Rudolfa Schustera. W ostatniej chwili postanowił również kandydować Vladimir Mecziar. W pierwszej turze głosowania Schustera poparło 47,38% wyborców, zaś Mecziara – 37,24%. Schusterowi zabrakło jedynie 2,62% głosów do osiągnięcia bezwzględnej większości, a co za tym idzie – zwycięstwa w pierwszej turze. Pozostali kandydaci odnotowali bardzo

³⁹ Ibidem oraz L. Kopeček, *Slovenská Demokratická Koalice – vznik, geneza a charakteristika*, „Politologický časopis” 1999, nr 3, s. 251-263.

⁴⁰ Wyniki wyborów do Rady Narodowej Republiki Słowackiej z 1998 r. za P. Sokol, op. cit., s. 23.

⁴¹ P. Sokol, *Výsledky prezidentských voleb na Slovensku*, „Parlamentní zpravodaj” 1999, nr 6, s. 26.

słabe wyniki, a najlepsza z nich Magda Vaszaryova miała 6,6% głosów. Konieczna stała się zatem druga tura głosowania, do której doszło 29 maja 1999 r., a w niej zmierzyli się Schuster i Mecziar. Tym razem na Schustera głosowało 57,18% wyborców, podczas gdy na Mecziara – 42,82%⁴².

Wybór Rudolfa Schustera na prezydenta Republiki Słowackiej pokazał trwałą charakter zmiany politycznej w kraju i umożliwił kontynuację reform zainicjowanych przez rząd Mikulasza Dzurindy. Skądinąd jednak wskazać trzeba na utrzymywanie się stałej polaryzacji politycznej na Słowacji oraz zachowanie sporych wpływów przez byłego przywódcę kraju Vladimira Mecziara.

Rząd Dzurindy przeprowadził szereg ważnych reform i sprowadził Słowację na tory politycznej przewidywalności. Jednakże gabinet ten nie był w stanie sprostać rozbudzonym oczekiwaniom społecznym. Stało się tak głównie za przyczyną sporów politycznych, które często wybuchały między koalicyjnymi partnerami i skutkowały obniżeniem jakości rządu. W efekcie znaczna część społeczeństwa odwróciła się od tego rządu, a faworytem wyborów parlamentarnych, które odbędą się w 2002 r. jest Mecziarowska HZDS.

⁴² Wyniki wyborów prezydenckich z 1999 r. na Słowacji za ibidem, s. 27-28.